

Ar pavyks išvengti hibridinio tapatumo formavimo(si) informacinėje visuomenėje?

Lilija Duoblienė

Docentė socialinių mokslų (edukologijos) daktarė
Vilniaus universiteto Edukologijos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
Tel. (8 5) 2 66 76 25
El. paštas: lilija.duobliene@fsf.vu.lt

Straipsnyje, remiantis ugdymo filosofų apmąstymais, analizuojamas požiūris į daugiakultūriškumo ir tautinio tapatumo ugdymo santykį įvairiose valstybėse, ypač tose, kuriose jau susikūrusi brandi informacinė visuomenė, akivaizdus naujo tipo – hibridinio tapatumo – fenomenas. Svarstoma, kaip ir kodėl informacinė visuomenė prisideda prie naujo tipo tapatumo įtvirtinimo, o remiantis kritinės pedagogikos autoriais, bandoma atskleisti, kodėl tokioje visuomenėje, kuriantis naujam tapatumui, daug dėmesio turi būti skiriama kritiškumui ugdyti, ideologijoms atpažinti. Remiantis Lietuvos teoretikų įžvalgomis, apibūdinamas konservatyvus jų požiūris siekiant išsaugoti pamatines tautos vertybes, o atlikus bendrojo lavinimo bendrųjų programų pilietinio ugdymo kontent analizę, atskleidžiamas dviprasmiškas Lietuvos švietimo politikų požiūris į tautinį ugdymą.

Pagrindiniai žodžiai: daugiakultūriškumas, informacinė visuomenė, hibridiškumas, tautinis tapatumas, ugdymas, mokyklos programa, Lietuva.

Įvadas

Viena esminių ugdymo turinio kaitos problemų yra globalios ir lokalinės kultūros dermė. Kiek turime plėsti globalios ar kitų tautų kultūros studijas ir kiek vietos palikti savo tautos kultūrai, paveldui? Tai atitinkamai lemia ir asmens tautinio tapatumo formavimą. Kai kurių teoretikų nuomone, etnis heterogeniškumas Vakarų Europoje rodo, kad šalis nebegali būti vadinamos tautinėmis valstybėmis, mat, pats žodis „tautiškumas“ naujame kontekste praranda savo reikšmę. R. Brubakeris mano, kad tokia nuostata yra klaidinga, nes „tautinė valstybė nėra tik, ar pirmiausia, etnodemografinis fenomenas ar institucinių kombi-

nacijų darinys [...], tai galvojimo apie visuomeninę ir politinę narystę ir jos įvertinimo būdas“ (Brubaker, 1998, p. 280). Taigi ieškoma naujų tautinės valstybės, tautiškumo ir tautinės tapatybės apibrėžčių.

Šiandienos globalizacijos ir žinojimo visuomenės sąlygomis atsiveria didelės galimybės daugiakultūriškumui, kultūrų integracijai, dialogui. Galimybė pažinti kultūras, mokytis iš jų yra didelis visos žmonijos pasiekimas ir turtas, tačiau, kaip ir kiekvienas procesas, daugiakultūriškumo reiškinys, ar tarpkultūrinių santykių skatinimas, suprantamas labai įvairiai, o kartais kelia didelių problemų, susipriešinimą, provokuoja konfliktus, kurių esmė yra etnis valymas, siekiant sukurti etniš-

kai vienalytes teritorijas. Kultūrų santykio kontekste iškyla asmens tautinio tapatumo problematika, o, jį svarstant politiniame ir edukaciniame kontekste, žinoma, švietimo politikos klausimai: ar formuoti ir kaip formuoti jaunuolio tautinį tapatumą, kokios tautinio tapatumo ugdymo sąlygos pasikeitus technologijoms ir gyvenant informacinėje visuomenėje? Ar tautinio tapatumo ugdymą gali atstoti pilietinis ugdymas ir atvirkščiai?

Šiame straipsnyje, remiantis teorine literatūra, bus *analizuojamas požiūris į daugiakultūriškumo ir tautinio tapatumo ugdymo santykį kitose valstybėse*, ypač tose, kuriose yra susikūrusi brandi informacinė visuomenė, o, remiantis Lietuvos bendrųjų programų pilietinio ugdymo kontent analize, – Lietuvos švietimo politikų dėmesys tautiniam ugdymui.

Globalizacija, informacinė visuomenė ir daugiakultūris ugdymas

Pirmiausia, privalu prisiminti, kokie yra dabarties visuomenės ypatumai, kuo ji išskirtinė ir kas daugiausia lemia šiuolaikinės daugiakultūriškumo sąlygas. Svarbiausias šiuolaikinės visuomenės ypatumas yra globalizacija, o ją lydi žinojimo visuomenė, daugiakultūriškumas, vartotojiškumas, ekologinės ir darnios plėtros problemos, lyčių santykio ir šeimos sampratos kaita, medijų įtaka socialinės kaitos procesui ir kt.

Be abejonės, visi šie ypatumai ir juos išryškinantys procesai yra tarpusavyje susiję, vienas kitą skatina, papildo, nulemia. Tačiau neabejotinai svarbiausias bruožas yra žinojimo visuomenės susiformavimas. Žinojimo visuomenė radosi dėl greito informacijos perdavimo ir dauginimo, pa-

naudojant informacines priemones, žinias-klaidą ir daugelio žinojimo būdų, kuriuos patiria žmogus. Tai, anot M. P. Šaulausko, ne žinių, o žinojimo visuomenė, nes ją apibūdina ne sukauptos žinios, o tai, kaip jos vartojamos ir kokią galią įgauna. Žinojimo arba „informacijos visuomenė *sui generis*“ mąstyti ne kaip technologinės, o kaip socialinės bendrabūvio sanklodos transformacijos padaras“ (Šaulauskas, 2005, p. 31) arba, kitaip tariant, technologijos yra integruotos į ekonominį, kultūrinį, politinį gyvenimą.

Asmuo įvaldo atsirandančias naujas komunikacijos formas, kurios kai kurių tyrinėtojų laikomos pamatiniu postmodernios, globalizacijos visuomenės skiriamuoju ženklu (Tomlinson, 2002, p. 160). Technologijos arba, M. McLuhano žodžiais, medijos kaip tęsiniai (McLuhan, 2003) praplečia žmogaus galimybes. Kartu su jų tobulėjimu ir plėtra neįprastu greičiu tapo įvaldomos pačios tolimiausios erdvės. Žinojimo visuomenės žmogus pergyvena technologinio sprogimo procesą, todėl natūralu, kad naudojasi virtualios komunikacijos priemonėmis, turi naujas – žinioms vartoti ir apdoroti reikalingas – kompetencijas, jo gyvenimo būdas realiai ir virtualiai nomadiškas, jo autoritetai prarasti, pasitikima tik savimi arba ekspertais ir jų ženklams suteikiamomis galiomis. Jo vartojimas padidėjęs, bet vartojami dirbtiniai produktai, jo šeima išsibarsčiusi po pasaulį, bet ryšys neprarastas, jo kultūra absorbuojusi kitas kultūras, o tapatumas multiplikuotas, išskaidytas, fragmentuotas arba hibridinis. Postmodernioji globalizacijos visuomenė dėl vis didesnės žmonių ir idėjų migracijos kultūras teritoriškai išsklaido ir sykiu suartina, taigi vyksta dvipusis procesas. Pačiame komunikacijos procese

dėl elektroninių priemonių vartojimo atsiranda tarpininkavimas, kuris didina atstumą, naikindamas tarp žmonių autentišką santykį. Kita vertus, galima teigti, kad bet kuris santykis, net ir mažiausiose tautelėse, neturinčiose modernių technologijų, yra tarpininkaujamas dėl „balso“, „erdvinio tarpo“, „gestų“ (Tomlinson, 2002, p. 164). Taigi tarpininko būta visuomet. Dabarties tarpininkas yra elektroninis, nuasmenintas, mažiau jautrus, įkyrus, netgi agresyvus, taigi reikalaujantis tvirtesnių ir kritiškesnių žmogaus nuostatų.

Be abejonės, informacinių technologijų (medijų) įsiterpimas į žmonių santykių sparčiai keičia visuomenę, jos struktūrą ir paties individo sąmonę bei atitinkamai – jo gyvenimą. Informacinės technologijos, vis plačiau apimdamos žmonių veiklą, sykiu daro vis didesnę poveikį. Pagal globalaus tinklo reikalavimus jos keičia, universalizuoja kalbą, plečia asmens gyvenamą teritorijų ribas (atsieja nuo vienos darbo ir gyvenimo vietos), reikalauja igūdžių komunikuoti su kitomis kultūromis, išmanyti jų simboliką. Vis labiau, nors ir gana nepatikliai, sekama oficialioji žiniasklaida, formuojanti asmens dienotvarkę (McLuhan, 2003). Į kasdienį gyvenimą sykiu su informacinėmis technologijomis įsiskverbia oficialioji ir paslėptoji ideologija, iš kurių ypač pastaroji klaidina žmonių sąmonę. Tikslingai žiniasklaidos atstovų atrenkami žinių srautai, jų interpretacijos ir perinterpretavimai nukreipia visuomenę įtakingiausioms ir galingiausioms interesų grupėms naudinga linkme, palaikančia ir pačią žiniasklaidą. Virtualioje erdvėje, greičiau nei realioje, kuriami diskursai, kurių galia tampa prievarta atskirų etninių ar socialinių grupių atžvilgiu. Taigi tai, ką M. Foucault (Foucault, 1972) apibūdino

kaip galių diskursus, panaudojančius tikslingai atrinktą informaciją pedagogikos tikslams, informacinėje visuomenėje kur kas greičiau ir efektyviau atlieka žinias perduodančios technologijos. Jos atitinkamai veikia socialines ir etnines kultūras ir toliau brėždamos ribas ir diskriminuodamos tas grupes, kurios yra nepageidaujamos globalios kultūros procesui bei valstybių politikams, siekiantiems užtikrinti globalizacijos proceso ir nacionalinės politikos dermę lengviausiomis priemonėmis. Tuomet kalbėti apie švietimo reformas, žmogaus teises, laisves, pilietines nuostatas žinojimo visuomenėje tampa labai keblu. Pilietiškumas globalizacijos sąlygomis, anot kai kurių švietimo teoretikų, įvardijamas fikcija, diskursyvinis ornamentu, lygiai kaip ir tautinių vertybių puoselėjimas. Švietimo reformos, stipriai veikiamos globalizacijos proceso, praranda galią ugdyti savo tautos piliečius, ugdytas tampa hibridinis, integruojant pačias įvairiausias patirtis, teorijas, modelius. O daugiabalsis kalbėjimas taip pat yra tik fikcija, užgožiama globalizacijos balso (Popkewitz, 2000).

Ką tokioje situacijoje gali mokykla ir ugdymas? Kokia jų funkcija? Ar tik šviečiamoji? Ar dar įmanomas koks nors ugdymo ir kryptingos paveikos procesas? O jei taip, kuria kryptimi veikti? J. Tomlinsonas mano, kad globalizacijos sąlygomis vykstantys procesai turi atskirties skatinimo veiksmą ir atitinkamai jo atoveiksmį (kuriasi mylinčios ir darniai virtualiai bendraujančios atotolio šeimos, svetimose teritorijose kuriasi tautinių mažumų bendrijos ir kt.), o anot Z. Baumano, globalizacijos procesas yra kur kas pavojingesnis, užmanytas saujelės ekonomiškai stiprių ir darančių didelį poveikį politikai figūrų. Taigi, šiuo atveju būtina politiškai įsiterpti

į ekonominį ir socialinį kaitos procesą, politinį aspektą tuomet turėtų įgyti ir edukacinis procesas.

Ugdymo teoretikai, svarstydami, kaip keisti ugdymą naujomis sąlygomis, pirmiausia siūlo stiprinti medijų raštingumo ugdymą, taip pat daugiakultūrį arba tarpkultūrinį ugdymą, juos labiausiai siejant su kritine teorija. Tai ne tik suteiktų žinių, bet ir išmokytų ugdytinius nepasiduoti ideologijų įtakai, sąmonės klaidinimui. Bet svarbiausia yra pakeisti jaunimo nuostatas. (Giroux, 1994; Kincheloe, 2007; Hepburn, 1998). Taigi daugiakultūriškumo kursas reikia ne tik integruoti į platesnes kukltūrų studijas, bet ir ugdyti daugiakultūros nuostatas per visas pamokas. Kokios šios nuostatos turėtų būti?

Kritinis daugiakultūriškumas ir hibridinis tapatumas

Pirmiausia verta susipažinti su kitų valstybių, kurios jau pergyveno įvairias rasines ir tautines nesantaikas, patirtimi. Be abejonės, ten mes galime rasti daug svarstymų apie daugiakultūriškumą, tautinį ir hibridinį tapatumą, bandymų susivokti, kas tai yra ir kokiomis sąlygomis randasi. Svarstant įvairius požiūrius į tautų sugyvenimą, tradiciškai laikomasi trijų tipų modelių: asimiliacijos (priimti dominuojančios tautos gyvenseną), „tautų katilo“ (įvairovės) ir kultūrinio pliuralizmo (skirtybių pripažinimo) nuostatos (Giddens, 2005). Truputį kitaip tos pozicijos įvardijamos R. Brubakerio. Jis teigia, kad Vidurio Europa „turi netvirtą ir daugialypę bendravimo su etnokultūriniais svetimaisiais tradiciją [...] su mažiausiai trimis skirtingais veidais: vienu švelniu diferencialistiniu, antru šiurkščiai (ir todėl dažnai neveiksmingai) asimiliacionistiniu, trečiu atstumiančiai disimi-

liacionistiniu“ (Brubaker, 1998, p. 265). Pažangiose Europos valstybėse labiausiai pritarant kultūrinio pliuralizmo politikai, kai kurie švietėjai svarsto, ar tikrai daugiakultūriškumo politika iš principo yra gera. Bandoma daugiakultūriškumą, kaip santykio neatspindinčią sąvoką, keisti tarpkultūriškumu, kurio pagrindas yra dialogas, pozityvus santykis su kitomis kultūromis, pirmiausia ieškant jų panašumų, o ne skirtumų. Tarpkultūrinio ugdymo galimybes kai kurie teoretikai bando sieti būtent su naujų technologijų atsiradimu, naujos informacinės visuomenės kūrimusi, kai internetas, e. laiškai padeda ugdymo procese bendrauti skirtingų kultūrų vaikams (Ipgrave, 2004).

Tarpkultūriškumo ir hibridinio tapatumo sampratos, kurios neatsiejamoms nuo daugiakultūrio „tautų katilo“ modelio, iš dalies jau buvo aptartos remiantis G. Baumannu, R. Jacksonu, M. Milot išvalgomis (Duoblienė, 2006). Jų pozicijos gana liberalios, skelbiančios dialogo paieškas.

Radikalesni pasirodo Lietuvoje dar neanalizuoti kritinės pedagogikos atstovai.

P. McLarenas yra priešiškas tradiciniam daugiakultūriškumui, o ypač tam, kuriam atstovauja C. Grantas, J. Banksas, Ch. Sleeter. Jo manymu, tokiam daugiakultūriškumui trūksta to, ką įvardija kritinė socialinė teorija. Jis nesitenkina ir tuo, ką siūlo tarpkultūrininkai: vien dialogas nepagelbės. Jiems trūksta politinio skirtybių aptarimo. P. McLarenas remiasi politinė postmoderniaja kritika, o ne žaisminga postmodernistų kritika (McLaren, 1999, p. 195). Kitaip tariant, įrankis yra kritinis, o ne žaismingas postmodernizmas. Todėl kritinės pedagogikos, kuriai atstovauja P. McLarenas, Apple'as, H. A. Giroux, Kincheloe daugiakultūriškumo teoriją ga-

lime vadinti kritiniu daugiakultūriškumu, juolab kad jie ir patys taip save apibūdina.

McLarenas, būdamas gana revoliucingai nusiteikęs socialinio neteisingumo atžvilgiu, fokusuoja poststruktūralistų „difference“ (skirtumus), o ne liberalistiškai suvokiamą įvairovę. Anot jo, kapitalistinė eksploatacija lemia socialinius santykius ir nelygias įvairovės sąlygas. Tirdamas Los Angeles kultūrą, jis svarstė tapatumo klausimus ir aptiko, kad atpažinimas dažniausiai paremtas binarėmis opozicijomis juodas / baltas, vyras / moteris, aš / kitas, o toks esencializmas akivaizdžiai yra neįmanomas, kai visa Vakarų kultūra jau yra hibridizuota kitomis kultūromis ir ypač kai yra susiformavę tokie hibridiniai tapatumai kaip kreolai, metisai. Bet kokia binarė pozicija jų atžvilgiu yra neteisinga. Anot McLareno, hibridinis tapatumas padeda geriau suvokti, kaip atsiranda asimetrinė tapatumo artikuliacija santykyje vienas su kitu (McLaren, 1999). Jis pritaria nuomonei, kad hibridinis tapatumas – tai „kultūrinių modalumų kaitos forma“ ir kad tai „griežtai skirtingų kultūrinių ir ideologinių pasaulių judėjimas tarp įvairių raiškos modelių“ (McLaren, 1999, p. 196). Teigiama, kad postkolonijinis hibridas yra labai problemiškas, nes lokalizuojamas istorinės hegemonijos kontekstuose ir yra diskriminuojamas. Kitaip tariant, svetimas tapatumas patiria gyvenamos žemės galią ir reikalauja asimiliacijos.

McLareniui hibridizacija reiškia tapatumo ribų deorientaciją arba tapatumo centro perkėlimą, išbalansavimą. Šiuolaikinis postmodernus subjektas, anot jo, gali išvengti privataus kapitalo autonomijos stabilizavimo tik tuo atveju, jei bus revoliucingai nusiteikęs esamų socialinių santykių atžvilgiu. Tapatumai veikiau ne

multiplikuojami, kaip rašo A. Melucci (Melucci, 1997), o „išsilieja“, kinta, jiems būdinga vidinė įvairovė, bet ne stabilumas. Galiausiai, tapatumas priklauso nuo kiekvieno iš mūsų patirčių (McLaren, 1999, p. 195). Kitaip tariant, McLareniui rūpi pasipriešinimas dominuojančiųjų galiai, o tas pasipriešinimas reiškiasi ir tapatumo kaip savikūros kaitos galimybe, ir atsakomybe.

Giroux svarsto apie tapatumą ir daugiakultūriškumą taip pat juos siedamas su rasizmo ir socialinėmis problemomis. Jam rūpi daugiakultūriškumo judėjimas, jo pobūdis ir kaip jis koreliuoja su pedagogika. Anot Giroux, pedagogika turi persiimti daugiakultūriškumo idėją. Jis propaguoja tokį daugiakultūriškumą, kuris yra aktyvus politine prasme, nesitaiksto su kryptingu socialinių tapatumų formavimu ir nesitenkina socialinių kompetencijų bei tolerancijos ugdymu. Giroux manymu, yra esmingesnės naudojamos socialinės galios, darančios įtaką socialiniams tapatumams, problemos, kurios iš pirmo žvilgsnio nėra nepastebimos. Taigi teoretikas siūlo būtiniausiai įvesti mokymą apie daugiakultūriškumo ir demokratijos ryšius ir kaip demokratija užtikrina, jei užtikrina, lygias galimybes skirtingų kultūrų žmonėms (Giroux, 1994, p. 329). Autorius pabrėžia pačių mokyklų kultūrą, jų tvarkymosi, administravimo stilių, kuris tam tikra prasme atspindi ir požiūrį į tarpkultūriškumą. Giroux kritikuoja konservatyviąją daugiakultūrę politiką, kuri, anot jo, daug kalba apie laisvę, bet mažiau apie lygybę, daug kelia demokratinių idėjų, tačiau vangiai jas realizuoja praktiniame gyvenime, suvokia pilietį istoriniame kontekste, tačiau nemato, kas jam daro įtaką ir kaip jis keičiasi šiuolaikinio gyvenimo ir institucijų kontekste. Be to, anot jo, dominuojanti

švietimo politika siekia užtikrinti esamą struktūrinę hierarchiją, taigi bijo kalbos kritikos. O labiausiai baiminamasi daugiakultūriškumo, nes jis kelia grėsmę tautinio tapatumo (kaip etninio tapatumo) sampratai. Todėl mokyklų darbas ir programos konstruojamos taip, kad užtikrintų senus autoritetus, tvarką, kanoną, elitarizmą. Galiausiai konservatoriai mano, kad kritinis daugiakultūriškumas, kalbantis apie „multiplikuojamą“ tapatumą, gali pakenkti visai demokratijai. Taigi, „operuodami binarėmis opozicijomis „mes“ ir „kiti“ ir priešindami jas, konservatoriai neigia dialogo ir ugdymo galimybę, supratimą ir derįbas“ (Giroux, 1994, p. 335). Lygiai taip pat kritikuojama liberalizmo politika, kurioje privatus interesas išskyla aukščiau už valstybiškumo ir pilietiškumo interesus.

Giroux siūlo konkrečius revoliucinio (angl. *insurgent*) daugiakultūrizmo ir pedagogikos įgyvendinimo žingsnius, t. y. naują programą:

- 1) daugiakultūre programa turi būti išplėsta nauja kalba, kurioje kultūrinės skirtybės bus traktuojamos ne tik kaip toleruotinas dalykas, bet ir kaip būtinybė plėsti demokratinio gyvenimo praktiką ir diskursą;
- 2) reikia analizuoti žiniasklaidoje pateikiamus socialinių tapatumų stereotipus. Pedagogai neturėtų mokyti atpažinti ir atkurti istorines tiesas apie atskirų grupių ypatumus ir jas romantizuoti, o kalbėti apie jų kintamumą, galimus įvairiausių konstruktus, modifikacijas, naujoves;
- 3) derėtų mokyti, kaip suvokti vienvės ir skirtybių ryšį ir taip išvengti binarizmo. Siūloma ugdyti visumos skirtybėse (*unity-in-difference*) poziciją, kurioje naujos demokratinės

reprezentacijų, dalinimų ir pilietiškumo hibridinės formos užtikrins sąlygas kurti vienovę, nepanaikinant dalinimų ir jų specifikos (Giroux, 1994, p. 339, 340).

Autorius tokią kultūrinių skirtybių pedagogiką sieja su dialogu, interakcija ir vadina „ribų“ pedagogika.

Ribų pedagogika pabrėžia ryšį tarp Aš ir Kitas, kuriame tapatumas fiksuojamas nei kaip tas pats, nei kaip kitas tapatumas; jis yra abu vienu metu, ir taip apibrėžiamas raštingumų įvairovėje, tampančioje referentu, kritika ir kultūrinės transliacijos praktika, supratimu, kad neįmanoma fiksuoti, užbaigti ar monologizuoti autoritarines reikšmes, kurios egzistuoja už istorijos, galios ir ideologijos (Giroux, 1994, p. 340).

Būtent tokia atvira kitam, kitoniškumui pedagogika, anot autoriaus, turėtų praturtinti moksleivius naujomis išvalgomis, galimybių naujai pamatyti pasaulį atvėrimu.

- 4) ugdymas turi užtikrinti rasių, klasių ir lyčių analizę ir jų padėties analizę konkrečioje visuomenėje ir konkrečiose institucijose, atpažįstant galias, kurios vienaip ar kitaip tas grupes riboja;
- 5) programa turi užtikrinti platesnį atskirų visuomenės grupių įtraukimą į ugdymo procesą, t. y. tėvų, socialinių partnerių, naujų ryšių tarp mokytojų, mokinių ir administracijos nustatymas ir panašiai. Naujo tipo santykiai, pagrįsti geranoriška kritika, dialogu, pasitikėjimu, užtikrina naują demokratišką kultūrų sugyvenimą.

Kiek Lietuvos švietimo politikai gali pasimokyti iš šių svarstymų, kad geriau įveiktų savo nesantaiką, tautines proble-

mas, nenusižengdami žmogaus teisėms ir sykiu išsaugodami kultūrinį paveldą bei tautinį tapatumą?

Didelį darbą nuveikė ir palengvinimą Lietuvos ugdymo mokslui ir praktikai suteikė Lietuvoje ne vienus metus praleidęs T. McLaughlinas, bandydamas rasti liberaliai visuomenei tinkančią išeitį ir takoskyrą tarp dviejų kraštutinių pozicijų (labiau iškeliant pilietinį arba etninį tapatumą), jas labiau jungiant nei skiriant. Nors šiuolaikinėje visuomenėje vis daugiau dėmesio skiriama pilietinei, o ne tautinei savivokai, pilietinis matmuo yra vienaip ar kitaip siejamas su tauta. Tautinės valstybės ir tautinės savivokos problemos tebeegzistuoja ir jas skirtingai sprendžia ne tik skirtingos politinės kryptys, bet ir patys liberalai. Savaiame suprantama, kad vienoje teritorijoje gyvenančios skirtingos etninės kultūros turi teisę kurti savo bendruomenes, kuriose dominuoja specifinės vertybės, tačiau bendrojo lavinimo mokyklos turi vykdyti tolerancijos politiką ir vertybių ugdymą sieti su bendražmogiškais vertybėmis. Lietuvos atžvilgiu ugdymo filosofas McLaughlinas vis dėlto gana nuosaikus. Jis teigia, kad „neabejotinai svarbus šio konteksto bruožas yra lietuviškojo tautinio identiteto slopinimas, vykęs daugelį metų kartu su „dvigubo gyvenimo“ patirtimi, susijusia su šiuo slopinimu. Todėl švietimo politikų reikalavimas ugdyti arba bent išsaugoti lietuvišką tautinį identitetą yra pagrįstas“ (McLaughlin, 1997, p. 109).

Tautinis tapatumas Lietuvoje

Siekiant gilesnės McLaughlino duomenų analizės, pravartu pasekti, ką gi siūlo Lietuvos ir užsienio politikos bei švietimo politikos teoretikai akademinuose diskursuose?

J. Balčius, A. Degutis, A. Jokubaitis (Lietuva globalėjančiame pasaulyje, 2006) nusiteikę gana kritiškai daugiakultūriškumo atžvilgiu ir tautinį tapatumą suvokia Lietuvos nacionalinės savimonės gairintojų kontekste, gręždamiesi į praeitį: M. Gimbutienę, A. Maceiną, S. Šalkauskį (Balčius, 2006; Jokubaitis, 2006; Jokubaitis, 2008), arba atskleisdami šiuolaikinių teoretikų svarstymo apie lygias galimybes „perspaudimus“, daugiakultūriškumo vykdomą moralinę inversiją, neadekvačius reikalavimus, vedančius link absurdo ir visuomenės susinaikinimo (Degutis, 2006). Minėtų autorių teiginiai liudija konservatorių ar net nacionalistines pozicijas. Negalima nesutikti su tokiais teiginiais kaip „tautinio tapatumo išsaugojimas yra neįmanomas be doros išsaugojimo“ ar „tautinis tapatumas praranda prasmę visur įžvelgiant diskriminaciją“, tačiau, kita vertus, turint omenyje tai, kad Lietuva anksčiau ar vėliau vis labiau integruosis į Europinę ir pasaulinę kultūrą ir rinką, galima daryti prielaidas, kad Lietuvoje bus didesnė tautų maišatis ir atitinkamai nauja politika. Bet kuriuo atveju A. Smitho teiginys, kad „iš visų vizijų bei tikėjimų, kurie varžosi dėl žmonių palankumo moderniajame pasaulyje, labiausiai paplitęs ir patvariausias yra tautinis idealas“ (Smith, 2005, p. 9), matyt, dar ilgai neapleis Lietuvos politikos formuotojų ir jų priešininkų.

Tautinis tapatumas ir jo ugdymas paliečia ir Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklas. Ši tema susijusi su naujų vertybių, kartais susikertančių su tradicinėmis vertybėmis, įsigalėjimu, globalizacijos procesu ir didžiausią nerimą valstybei keliančia jaunimo emigracija. Todėl atliekami teoriniai ir sociologiniai tyrimai, kurie turėtų pagelbėti svarstant esminius probleminius

aspektus (Lietuva globalėjančiame pasaulyje, 2006; Tautinės tapatybės dramaturgija, 2005), analizuojamos tautinio ugdymo problemos mokykloje ir siūloma tautinį tapatumą stiprinti (Aramavičiūtė, 2005), svarstomos ateities perspektyvos, kuriamos naujos bendrojo lavinimo mokyklų programos.

Nepriklausomos Lietuvos valstybės mokykla pradėjo ugdymo pertvarką nuo naujai parengtų Tautinės mokyklos programų dar 1989 metais. Taigi tautiškumas ženklino visų dalykų programas. Parengus 1994 metų bendrųjų programų projektą, čia atsirado atskira pilietinio ugdymo programa, kuri buvo neatskiriama ir nuo tautinio ugdymo. Ilgainiui pilietiškumo ugdymo programų turinys kito, labiau pabrėždamas socialinį ir politinį angažuotumą. Taigi, atnaujinant programas 1997 metais, atsirado 1997 metų bendroji pilietiškumo ugdymo programa, o ši pakeista 2004 metų pilietinio ugdymo programa. 2006 metais sukurta nauja ilgalaikė tautinio ir pilietinio ugdymo programa. Pagal ją 2007 metais parengta bendroji pilietiškumo ugdymo programa (projektas), kuri buvo inicijuota, baiminantis nutautėjimo įvykių Lietuvos visuomenėje. Taip pat parengta Lietuvos etninės kultūros ugdymo bendrojo lavinimo mokyklose strategija ir ilgalaikė švietimo konsultantų kompetencijų tobulinimo programa „Lietuvių etninės kultūros vertybės Europoje“.

Būtent paskutiniosios pilietiškumo ugdymo programos kūrimas parodė Lietuvoje išties esant keblią padėtį, kuriai spręsti nėra vienos aiškios vizijos (Pilietiškumo ugdymo programos projektas, 2007). Pateiktas kelių teorijų derinys, kuris esamoje situacijoje yra pagrįstas, nors gana painus susigaudyti pilietinio ugdymo mokytojui.

Kitais tariant, pateiktas dviejų populiariausių teorijų derinys, t. y. konservatyviosios, orientuotos į nacionaliniu pagrindu suvokiamą homogenišką tautos sampratą, ir liberaliosios, orientuotos į daugiatautę heterogenišką (bet ne hibridinę) tautos sampratą. I. Šutinienė, aptardama A. Smitho sampratą, kad „tauta – tai įvardinta žmonių bendruomenė, turinti bendrą istorinę teritoriją, bendrą atmintį ir kilmės mitus, standartizuotą viešąją kultūrą, ekonominius ir teritorinius ryšius, bendras įteisintas visų jos narių teises ir pareigas“, ir juo remdamasi nurodė, kad tautoje nutinka taip, kad įvairiomis proporcijomis sumaišomi du dimensijų rinkiniai – tiek pilietiniai-teritoriniai, tiek etniniai-genealoginiai (Šutinienė, 2006, p. 19). Panaši problema buvo spręsta ir Lietuvos pilietinio ugdymo programos koncepcijoje.

Naudodami pateiktą programoje pilietiškumo ugdymo schemą (pilietiškumo ugdymo projektas, 2007, lentelė), Lietuvos mokytojai turėtų per vienas pamokas ugdyti asmens tautinį tapatumą, kuris nukreiptas į savo etninės grupės arba lietuvių nacionalumo išsaugojimą, ir vadovautis kita tautinio tapatumo samprata, nukreipta į savo tautos, turinčios savo teritoriją ir istoriją, taigi įvairių nacionalinių mažumų puoselėjimu. Vienos pamokos (literatūra, gimtoji kalba, istorija yra skirtos pirmajai tapatumo sampratai ugdyti), kitos (dorinis ir pilietinis ugdymas, geografija) – platesnei tautinio tapatumo sampratai formuoti. Vadinasi, vieni mokytojai turėtų vadovautis vienomis sampratomis, kiti – kitomis. O jei tas pats mokytojas dėsto literatūrą ir dorinį ugdymą, vadinasi, jis turėtų skirtingose pamokose ugdyti skirtingas tautinio tapatumo sampratas ir užtikrinti pagal jas moksleivių asmenybės formavimą.

Ar tai įmanoma? Matyt, jei mokytojas tikrai kompetentingas – tai yra įmanoma, nors ir labai sunku. Kitas klausimas – dėl moksleivių, kurie bus formuojami pagal šias tautinio tapatumo sampratas. Ar žydui, rusui, karaimui, besimokančiam Lietuvos mokykloje, bus užtikrintas tautinio, tapatinant save su Lietuvos žydais, o ne lietuviais, tapatumo formavimas(is). Aki vaizdu, kad dorinio ir pilietinio ugdymo pamokose – taip, nes tai nuo seno Lietuvos teritorijoje gyvenusios tautinės mažumos. Kitose pamokose – ne, nes per tas pamokas bus ugdomas tautinis tapatumas, suprantamas kaip etninės lietuvių grupės vertybių puoselėjimas ir perėmimas. Be abejonės, žydas, rusas ar karaimas, gyvenantis Lietuvoje ir lankantis lietuvišką mokyklą, turėtų įsisavinti lietuvių vertybes, tačiau ar toks jo tapatumo ugdymo procesas nepažeidžia žmogaus teisių, nes reikalauja iš jo asimiliuotis, o ne integruotis. Ar lietuvių mokykla Lietuvoje implikuoja tai, kad tautinės mažumos asmuo turi perimti lietuvių nacionalinį savitumą, kitaip tariant, formuoti lietuviškąjį tapatumą ir asimiliuotis, užuot pažinęs lietuvių tapatumą kaip tą, greta kurio yra gyvenama? Tai tik retorinis klausimas, apie kurį galėtų diskutuoti švietėjai. Jis kyla būtent todėl, kad naujas laikotarpis ir naujas požiūris į tautinį tapatumą kelia naujų iššūkių mokyklai ir jos turiniui, kuris turi būti konstruojamas korektiškai, neprarandant tautinių (etnine prasme) pozicijų, bet ir netaikant prievartos tautinių mažumų asimiliacijai.

2007 metų projekto pagrindu 2008 metais patvirtinta šiek tiek pakoreguota programa, kurioje pavyko daugiau ar mažiau suderinti tautinės valstybės ir atviresnę politiką, tautinį tapatumą labiau susiejant su pagarba savo valstybei, teritorijai, istorijai, įstatymui.

Siekiant sužinoti, kiek programų kūrėjai skiria dėmesio kai kurioms pasaulėžiūros aspektu svarbioms sąvokoms, buvo atlikta Lietuvos bendrojo lavinimo bendrųjų socialinio ugdymo programų kontent analizė¹. Pasirinkti pagrindiniai žodžiai, kurie atspindėtų moksleivių orientavimą į lokalumą ir globalumą, kritinę ir dialoginę sąmonę, pasaulėžiūros kūrimą. Tai *tautiškumas, tautinis, tautinis tapatumas, Lietuva, Europa, pasaulis (pasaulėžiūra, pasaulėjauta), globalizacija, kritiškumas, dialogas*. Skaičiuotas pagrindinių žodžių vartojimo dažnis. Nors visų metų bendrųjų programų apimtis šiek tiek skiriasi, laikytasi prielaidos, kad programa yra tyrimo vienetas, kuris gali būti lyginamas su atitinkamais tyrimo vienetais.

Žvelgiant į visų bendrųjų pilietinio ugdymo programų kontent analizės duomenis (lentelė), rodančius pagrindinių žodžių vartojimo dažnį, akivaizdu, kad *tautinio tapatumo / tautiškumo* sąvokos nebuvo minėtos labai dažnai, bet gerokai dažniau paskutinėje programoje.

Vadinasi, programos autoriams pavyko sutelkti dėmesį į tautiškumo puoselėjimą. Taip pat išryškėjo, kad visų metų programose vienodai dažnai yra minimas Lietuvos vardas, nors 2004 metų programoje tas skaičius buvo gerokai sumažėjęs, šiek tiek padidėjo dėmesys Europai, labai nedaug – globalumui. Kitas dalykas, kuris verčia nerimauti, yra tas, kad palyginti labai mažai dėmesio yra skiriama kritiškumui, taip pat dialogui. Taigi, bandydami rasti, kur link suka Lietuvos švietimo politikai ir bendrųjų programų kūrėjai, galime teigti, kad čia

¹ Pagrindiniai kontent analizės žodžiai (jų pasikartojimo bendrosiose programose dažnis) skaičiuoti „Adobe Reader 8“ programos funkcija *search* (paieška).

*Lentelė. Bendrosios bendrojo lavinimo programos
Socialinis ugdymas: pilietinis ugdymas*

Pagrindiniai žodžiai	1994 m. programa	1997 m. programa	2002 m. programa	2003 m. programa	2004 m. programa	2008 m. programa
	N	N	N	N	N	N
Kritišk- Kritin-	3 0	2 0			2 0	2 0
Tautin- (tautin-tapat-) Tautiš-	5 (0) 0	11 (0) 0	–	–	7 (2) 1	21 (3) 2
Global-	2	2	–	–	3	3
Dialog-	2	2	–	–	3	1
Lietuv-	30	31	–	–	12	31
Europ-	5	2	–	–	6	6
Pasaul- Sudurtiniai su pasaul- (pasaulėjauta, pasaulėžiūra ir kt.)	14 17	13 17	– –	– –	3 3	12 12

nematyti nei sąsajų su tarpkultūriškumu (dialogo paieškos), nei su kritiniu daugiakultūriškumu (kritinis požiūris). Programose, kaip minėta, didesnę įtaką turi konservatyvioji daugiakultūriškumo pozicija, kai siekiama labiau asimiliuoti kitas mažumas arba kitu atveju – jas atskirti, saugantis kokių nors hibridinių tapatumų. Atlikta kitų socialinio ugdymo programų (istorijos, geografijos, etikos, tikybos) kontent analizė parodė, kad situacija panaši, nors šiose programose randama dar mažiau *tautiškumo* paminėjimų, o šiek tiek daugiau dėmesio skiriama dialogui ir kritiškumui (Duoblienė, 2009).

Esamą švietimo ir pedagogikos situaciją tautinio tapatumo ir daugiakultūriškumo aspektu Lietuvoje galime apibūdinti kaip tarpinę, „plūduriuojančią“ tarp dviejų kraštutinumų, siekiančią išsaugoti tautinį tapatumą, pagrįstą etniniu pagrindu sutelkta dvasia ir kalba, ir sykiu dairytis naujų instrukcijų bei teorijų, leidžiančių neatsilikti nuo socialinių ir edukacinių naujovių, didesnio atvirumo pasauliui, kitaip tariant – ieškoti tinkamo Lietuvai modelio, pabrėžiančio pilietinius, o ne tautinius idealus.

Apibendrinimas

Lietuvos visuomenė įžengė į naują etapą, kuriame operavimas moderniomis technologijomis tampa esminiu žmogaus kompetencijos požymiu, lygiai kaip ir gebėjimas tvarkyti ir pritaikyti informaciją. Tai globalizacijos padarinys, kuris skirtingo išsivystymo valstybėse truputį kitaip konfigūruojasi: anot M. Šaulausko, globalizacijos proceso nulemtas informacinių technologijų pasirodymas ar net jų gamyba nebūtinai užtikrina informacinę visuomenę. Informacinėje visuomenėje vyksta kur kas spartesnis ir efektyvesnis informacijos gavimas ir naudojimas, padidėja informacijos srantai ir prieigos. Tai vienaip ar kitaip veikia kultūrinę valstybių sąrangą, žmonių nuostatas kitų kultūrų ir kitokio žmogaus atžvilgiu. Vienų valstybių švietimo politikai baiminasi, kad dėl tokio proceso intensyvėjimo kursis hibridiniai tapatumai, o tai skausmingai atsilieps švietimui, nukreiptam į tautinio tapatumo išsaugojimą. Kiti švietimo teoretikai mano, kad tai nėra grėsmė, o realia grėsmė laiko konservatyvią švietimo

politikų politiką, kurioje pateikiamos baigtinės arba dogmatinės tiesos ir įsitikinimai. Prie tokių protestuojančių švietimo politikos teoretikų gali būti priskiriami kritinės pedagogikos atstovai. Jie mano, kad svarbiausia yra skatinti kritinį sąmoningumą ir atpažinti ideologijas, pačiam ugdytiniui suteikiant laisvę spręsti, kokios socialinės ir kultūrinės vertybės jam yra tinkamos, o kurios primetamos, nepaisant jaunosios kartos poreikių. Šiam savo požiūriui pritaikyti realiame gyvenime jie siūlo pajungti ne tik ugdymo turinio pertvarką, mokytojo ir mokinio santykių transformavimą, bet ir informacinį ugdymą, stiprinant medijų raštingumą, kuris suteikia daugiau galimybių kitoms kultūroms ir kitam pažinti, bet sykiu turi didelę nepageidaujamos ideologinės paveikos galią. Įvertindami tautinio tapatumo, kuris neatsiejamas nuo daugiakultūriškumo, ugdymą Lietuvoje, galime teigti, kad Lietuvos politikos teoretikai (Čičinskas, 2006; Degutis, 2006, Jokubaitis, 2006) yra nusiteikę gana konservatyviai, nes siekia atmesti įvairias šiuolaikinių teorijų siūlomas besąlygiškos tolerancijos formas.

Lietuvos bendrosios pilietinio ugdymo programos pabrėžia išplėstą mokyklos bendruomenės idėją, mokymą apie atski-

rų grupių integraciją, tačiau kol kas mažai kalbama apie Lietuvoje dominuojantį daugiakultūrį diskursą, stereotipus, apie tai, kaip įmanoma derinti vienovę ir skirtybes, jų nepažeidžiant. Šias užduotis iš dalies vykdo ilgalaikė pilietinio ir tautinio ugdymo programa ir ypač bendroji pilietinio ugdymo programa. Paskutinėje pilietinio ugdymo programoje buvo pabandyta suderinti tautinio, suprantamo kaip etninio ir teritorinio, tapatumo ir pilietinio ugdymo tikslus. Nors 2006, 2007 metų pilietinio ir tautinio ugdymo projektai buvo stipriai orientuoti į tautinio, kaip etninio, tapatumo ugdymą, 2008 metų programoje pavyko daugiau ar mažiau jį suderinti su atvirosne politika, tautinį tapatumą labiau susieti su pagarba savo valstybei, teritorijai, istorijai, įstatymui. Vis dėlto pastaruoju metu Lietuvos švietimo politikų orientacija rodo vykdant konservatyviąją politiką, siekiant mažumas veikiau asimiliuoti, nei integruoti. Tai galima sieti su Lietuvos, kaip mažos valstybės, išlikimo problematika, noru išsaugoti jos kultūrinį paveldą, istorinę atmintį ir nepasiduoti didesnių valstybių ar sąjungų vykdomai demokratijos politikai, kuri taip pat daugelio kritiškai vertinama kaip gana pražūtinga mažoms valstybėms.

LITERATŪRA

Aramavičiūtė V. Tautinis tapatumas ir jo kaita vyresniame mokykliniame amžiuje // *Pedagogika*. 2005, Nr. 79.

Balčius J. Etnosas kaip dorovinių vertybių sistema // *Lietuva globalėjančiame pasaulyje*. Logos, 2006.

Bauman Z. *Globalizacija: pasekmės žmogui*. Vilnius: Strofā, 2000.

Baumann G. Dominant and demotic discourses of culture: Their relevance to multi-ethnic alliances // *Debating Cultural Hybridity: Multi-cultural Identi-*

ties and the Politics of Anti-racism. Ed by. P. Werbner, T. Modood. London: Zed Books Ltd., 1997.

Brubaker R. *Pilietybė ir tautiškumas Prancūzijoje ir Vokietijoje*. Vilnius: Pradai, 1998.

Bendroji pilietinio ugdymo programa. Pagrindinis ugdymas. 2004 // www.pedagogika.lt

Čičinskas J. *Europos Sąjungos kultūros politika kaip nacionalinės kultūros veiksnys // Lietuva globalėjančiame pasaulyje*. Logos, 2006.

Duoblienė L. *Tarpkultūrinis ugdymas: tautinio tapatumo ir / ar dialogo su kitu paieška // Lietuva globalėjančiame pasaulyje*. Logos, 2006.

Duoblienė L. Bendrojo lavinimo ugdymo turinio politika: socialinė reprodukcija ir jos įveika // Lietuvos švietimo politikos transformacijos. Vilnius, 2009.

Degutis A. Multikultūralizmo inversijos // Lietuva globalėjančiame pasaulyje. Logos, 2006.

Ipgrave J. Building e-bridges: Interfaith dialogue for primary children using email // The Religious Dimension of Intercultural Education. Oslo, 2004.

Jackson R. Intercultural education and religious diversity: Interpretive and dialogical approaches from England // The Religious Dimension of Intercultural Education. Oslo, 2004.

Giddens A. Sociologija. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2005.

Giroux H. A., McLaren P. L. Critical pedagogy: The state and cultural struggle (SUNY series. Empowerment and teacher reform). Paperback, 1989.

Giroux H. A. Insurgent multiculturalism and the promise of pedagogy // Multiculturalism: A Critical Reader. Ed by D. T. Goldberg. Blackwell, 1994.

Hepburn M. A. Multiculturalizm, media and education // Education for the twenty-first Century: Issues and Prospects. Paris, UNESCO, 1998.

Foucault M. The archaeology of knowledge. New York: Pantheon Books, 1972.

Jokubaitis A. Kokia nepriklausomybės prasmė // Lietuva globalėjančiame pasaulyje. Logos, 2006.

Jokubaitis A. Tautinė valstybė ir atsakomybė // Vertybių nykimas? Rimtas požiūris į atsakomybę. Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2008.

Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos, 1997.

Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrųjų programų projektas, 1994.

Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos pagrindinio ugdymo bendrosios programos, 2008 // www.pedagogika.lt

McLaren P. The educational researcher as critical social agent: Some personal reflections on marxist

criticism in post-modern times of fashionable apotasy // Multicultural Research: A Reflective Engagement with Race, Class, Gender and Sexual Orientation. Ed. By C.A. London: Grant Falmer Press, 1999.

McLaren P. Life in schools: An. introduction to critical pedagogy in the foundations of education. Pearson Education, Inc. (Fifth edition), 2007.

McLaughlin T. Šiuolaikinė ugdymo filosofija: demokratiškumas, vertybės, įvairovė. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 1997.

McLuhan M. Kaip suprasti medijas. Vilnius: Baltos lankos, 2003.

Multicultural research: A reflective engagement with race, class, gender and sexual orientation. Ed. by C. A. Grant. London: Falmer Press, 1999.

Melucci A. Identity and difference in globalized world // Debating Cultural Hybridity: Multi-cultural Identities and the Politics of anti-rasism. Ed by. P. Werbner, T. Modood. London: Zed Books Ltd. 1997.

Milot M. A case study: Quebe'c // The Religious Dimension of Intercultural Education. Oslo, 2004.

Popkewitz T. S. Reform as the Social Administration of the Child: Globalization of knowledge and power. In: Globalization and Education. Critical Perspective. Ed. by N. C. Burbules, C. A. Torres. New York, London: Routledge, 2000.

Smith A. Nacionalizmas XX amžiuje. Vilnius: Pradai, 1994.

Šaulauskas M. P. Moderniosios epistemologijos virsmas ir socialumo diskurso metodologija. Habiliacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga. Vilnius, 2005.

Šutinienė I. Lietuvių tautinė tapatybė globalizacijos kontekstuose: raiška ir kaitos tendencijos // Filosofija. Sociologija. 2006, Nr. 2.

Tautinės tapatybės dramaturgija. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2005.

Tautinės mokyklos programos, 1989.

Tomlinson J. Globalizacija ir kultūra. Vilnius: Mintis, 2002.

COULD HYBRID IDENTITY FORMATION BE POSSIBLY AVOIDED IN KNOWLEDGE SOCIETY? Lilija Duoblienė

S u m m a r y

The article deals with a problem of multicultural education, emphasizing the problem of national identity in the knowledge society. The influence of globalization on national policy for multicultural

education is analysed. The new idea of hybridical identity in the context of knowledge society is discussed in the perspective of critical pedagogy, trying to find out, how knowledge society transforms

the phenomenon of identity. Some suggestions on how to help educationalists, teachers in these new conditions, especially critical thinking and recognition of ideology are explicated. Based on the insights of Lithuanian theoreticians the conservative policy in Lithuania and the role of traditional values are described as the main instruments to preserve the status quo so as to foster traditional national identity. Content analysis of Lithuanian national civic syllabus shows, that there is no attention to dialogue, critical

thinking, so it is obvious that assimilatory policy of education is followed, but there are some efforts evident that open mindedness towards other cultures is being developed. So Lithuanian education policy is double-faced, it helps to foster open mindedness of students, but at the same time tries to protect their national identity from hybridizedness.

Key words: multiculturalism, knowledge society, hybridization, national identity, education, school curriculum, Lithuania.

Iteikta: 2009 11 02

Priimta: 2009 12 23